

הרב יהודה צור

אונסא דנפשיה במתנה

ראשי הפרקים

- א. אונס במכר ובמתנה
- ב. אונסא דנפשיה במכר ובמתנה
- ג. מתנתא טמירתא
- ד. שיטות הראשונים בסוגיא
 1. הר"י מיגאש
 2. שיטת ר"ח
 3. שיטת הרמב"ם עפ"י המגיד משנה והראב"ד
 4. שיטת הראב"ד עפ"י אבן האזל
 5. שיטת הרמב"ם עפ"י אבן האזל
- ה. ההבדל בין אונסא דנפשיה במתנה למכר
- ו. הגבול בין אונסא דנפשיה לאונסא דאחריני
 1. שיטת נתה"מ בדין אונס עקיף ע"י אחרים במתנה ובגט
 2. הסבר האגרות משה בדעת הנתיבות
 3. שיטת הפתחי תשובה בדין גט שניתן באונס עקיף
- ז. סיכום

א. אונס במכר ובמתנה

בדיני תורה אדם אינו נושא באחריות למעשה שעשה באונס. כלל זה נאמר אף ביחס לדיני הקנינים, ואדם שעושה פעולת קניין באונס, באופן עקרוני המקח לא יחול.

בבבא בתרא מז, ב מובא דין של מי שנאנס למכור מנכסיו :

אמר רב הונא : תליוהו וזבין - זביניה זביני ; מ"ט? כל דמזבין איניש, אי לאו דאניס לא הוה מזבין, ואפילו הכי זביניה זביני.

וביאור הגמרא, שמי שאיימו עליו שאם לא ימכור יהרגוהו או ייסרו אותו, והוא אכן מכר, המכירה תופסת. והרי זה אונס? אלא שבמצב כזה, יש לנו

אומדנא שמאחר והוא קיבל כסף עבור המכירה, בסופו של דבר הוא התרצה למכור, והמכירה מתבצעת בלב שלם. לעומת זאת במתנה שאנסוהו לתת, אין אומדנא שהנתינה היתה בלב שלם, וממילא אומרים הראשונים על הסוגיא, שהמתנה בטלה.

כתוצאה מחילוק זה בין מכר למתנה ישנם הבדלים נוספים בין שני המקרים, למשל לענין מודעא.

בשו"ע חו"מ רה,א נפסק לענין מודעא במכר :

מי שאנסוהו עד שמכר ולקח דמי המקח, אפילו תלוהו עד שמכרו, ממכרו ממכר בין במטלטלים בין בקרקע, שמפני אונסו גמר והקנה אף על פי שלא לקח הדמים בפני העדים. לפיכך אם מסר מודעא קודם שימכור, ואמר לשני עדים: דעו שזה שאני מוכר חפץ פלוני או שדה פלוני לפלוני מפני אונס, הרי המכר בטל, ואפילו החזיק כמה שנים מוציאם אותה מידו ומחזיר הדמים. וצריכים העדים לידע שהוא מוכר מפני האונס ושהוא אנוס ודאי, לא שישמכו על פיו. וכל מודעא שאין כתוב בה: אנו העדים ידענו שפלוני זה אנוס היה, אינה מודעא.

לעומת זאת בסעיף ב לגבי מתנה נפסק: "במה דברים אמורים, במכר; אבל במתנה או מחילה אין צריכין להכיר אונסו." ובסעיף ו שם "במה דברים אמורים שצריך שידעו שהוא אנוס, במוכר או בעושה פשרה; אבל במתנה או במחילה, אם מסר מודעא קודם, אף על פי שאינו אנוס, הרי המתנה בטלה, שאין הולכים במתנה אלא אחר גלוי דעת הנותן, שאם אינו רוצה להקנות בכל לבו לא קנה המקבל מתנה".

כלומר שאם מודעא תועיל לבטל מכר, הרי זה רק כאשר היא נמסרת לפני המכר, ויש עדים על כך שהמכירה אכן נעשתה באונס. ואילו במתנה אם האונס ידוע אף שלא נמסרה מודעא, המתנה בטלה, וכן להיפך, אף שנמסרה מודעא או גלוי דעת אחר, ולא היה אונס בזמן הנתינה, המתנה בטלה, מכיון שמספיקה ידיעה כלשהיא על כך שהוא לא רוצה בלב שלם את המתנה הזו.¹

¹ זו שיטת הרי"ף והרמב"ם, אמנם רשב"ם בסוגיא שם חולק וסובר שלא די בגילוי דעת בפני עצמו לבטל מתנה.

ב. אונסא דנפשיה במכר ובמתנה

בסעיף יב שם פוסק השו"ע:

באיזה אונס אמרו שהוא מבטל המקח, באונס דאתי ליה מאחריני; אבל באונס דאתי ליה מנפשיה, כגון מי שמוכר מפני שהוא דחוק למעות, לא. ואפילו באונס דאתי ליה מאחריני, דוקא שאנסוהו למכור, אבל לא אנסוהו למכור, אלא ליתן מעות, ומחמת שלא היו לו המעות הוצרך למכור, לא הוי אונסא, וזביניה זביני.

כלומר שלגבי מכר, רק אונס ישיר על פעולה מסויימת כגון תליוהו וזבין נחשב כאונס, שבצירוף למודעא יבטל את המכר, אך אונס עקיף כגון שמאיימים עליו לתת מעות ואם לא יהרגו אותו, והדרך היחידה להשיג מעות היא למכור את השדה, אז אמנם מכירת השדה נעשתה תחת האילוץ של הצורך במעות, אבל זה לא נחשב כאונס מכיון שאת מעשה המכירה עצמו הוא רצה וזיס וזה לא אונס מספיק בשביל להחשב כאונס שמבטל מכירה.

לפי כל הנ"ל מתעוררת שאלה מה יהיה הדין במקרה של אונסא דנפשיה כמו למשל, המקרה שהוזכר בדברי השו"ע הנ"ל, במקרה של מתנה, האם אונס כזה נחשב כאונס, אך אונס חלש ולכן למכירה הוא לא מספיק, אך למתנה, שבה כפי שהזכרנו למעלה די בגילוי מילתא בעלמא זה יספיק, או שנאמר שאונס כזה איננו נחשב כאונס כלל ולכן בין במכר בין במתנה, הוא לא יהווה עילה לביטול הקנין.

ג. מתנתא טמירתא

בב"ב מ,ב מובא הדין של מתנתא טמירתא:

אמר רבא: והויא מודעא לחברתה. א"ר פפא: הא דרבא, לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר. דההוא גברא דאזל לקדושי אתתא, אמרה ליה: אי כתבת לי כולהו נכסיך הוינא לך, ואי לא - לא הוינא לך, אזל כתביה לה לכולהו נכסי. אתא בריה קשישא, א"ל: וההוא גברא מה תהוי עליה? אמר להו לסהדי: זילו אטמורו בעבר ימינא וכתבו ליה. אתו לקמיה דרבא, אמר להו: לא מר קנה ולא מר קנה, מאן דחזא סבר: משום דהויא מודעא לחברתה, ולא היא, התם מוכחא מילתא דמחמת אונסא הוא דכתב לה, אבל הכא מר ניחא ליה דליקני, ומר לא ניחא ליה דליקני.

ביאור דברי הגמ': אם אדם נותן מתנה ומצווה על העדים לעשות זאת בהסתר ולאחר מכן מוכר או נותן את אותו דבר לאחר, אומר רבא שהמתנה הראשונה נחשבת כמודעא למתנה השניה. דעתו של רבא, נלמדת מהמקרה בו אדם רצה לקדש אשה, והיא התנתה את הקידושין בכך שיתן לה את כל נכסיו, והוא התכוון לכתוב לה שטר, אך לפני שהספיק,² בא בנו ומחה על כוונתו לתת לאשה את כל נכסיו, וציווה אותו אדם לתת את כל נכסיו במתנה טמירתא לבנו לפני שנותנים את השטר לאשה, ופסק רבא שלא האשה קנתה, ולא הבן קנה, ומכאן ראייה שמתנה טמירתא לא מהווה קנין, אלא מהווה מודעא כלפי אחר, ודוחה הגמ', שייתכן ומתנתא טמירתא אינה מודעא, אלא שבנדו"ד, המקדש מוגדר כאנוס ביחס למתנה (מחמת רצונו לקיים התנאי) לכן המתנה טמירתא מהווה מודעא, אך במקרה רגיל מתנה טמירתא אינה נחשבת למודעא, ואין לה שום משמעות, והשני שמקבל שטר טוב יקנה את המתנה.

ד. שיטות הראשונים בסוגיא

1. הר"י מיגאש

בביאור הסוגיא נחלקו הראשונים, ושתי הדעות מובאות בר"י מיגאש ב"ב (מ,ב ד"ה אמר רבא). דעה ראשונה: "...נקטינן השתא להאי פירושא, דמאן דכתב מתנה לחבריה, ואע"ג דמוכחא מילתא דמחמת אונסא הוא דכתבה, ולא ברעות נפשיה, כיון דה"ל למימסר מודעא ולא מסר, מתנה גמורה היא, דאיכא למימר דאגב אונסא גמר ומקני, דהא הכא דקא מוכחא מילתא דאגב אונסא הוא דכתב לה, וטעמא דמבטלה לה משום דאיכא האי אחריתי דהיא מודעא לה, אבל היכא דליכא אחריתי דהויא מודעא לה, לא מבטלה לה, אלא אמרינן אגב אונסיה גמר ומקני עד דמסר מודעא עלה, אלא מיהו דוקא אונסא דאתי מחמת נפשיה ולא אתי ליה מחמת אחריני".

לשיטה זו הנידון בסוגיא הוא נתינת מתנה ע"י אונסא דנפשיה, כלומר מתנת הנכסים שנתן אדם לאשה נעשתה שלא ברצון מלא, אלא בגלל שהוא היה אנוס ע"י יצרו לקדש אותה, וזה נחשב כנתינת מתנה באונסא דנפשיה, ומכיון שאונסא דנפשיה הוא אנוס חלש שכשלעצמו, הוא לא מבטל את המתנה, בניגוד לאונס אחר, שבו מספיק שהעדים יודעים שהיה אנוס, והמתנה בטלה

² כך פירש רשב"ם את הסוגיא וכן רוב הראשונים, אך יש שרצו לבאר שבאמת נתן לאשה את המתנה ואח"כ נתן לבנו את המתנה טמירתא.

אף ללא גילוי דעת של הנותן, באונסא דנפשיה ע"מ שהמתנה תבטל, יש צורך במודעא מסוג מתנתא טמירתא שהיא מודעא חלשה, שבמכר לא תוכל להיות מודעא, אך פה יש צירוף של מודעא חלשה ואונס חלש כדי לבטל את המתנה. לדעה זו אונסא דנפשיה מוגדר כאונס, אך אונס חלש שלא יצליח לבטל מתנה, אלא אם כן מצורפת אליו מודעא (ודי במודעא חלשה כמתנתא טמירתא).

2. שיטת ר"ח

והדעה השניה: "ונקטינן מינה להאי פירושא, דמאן דיהיב מתנה לחבריה, ומוכחא מילתא דלאו ברעות נפשיה הוא דכתבה, אלא מחמת אונסא, ואע"ג דההוא אונסא דאתי ליה מחמת נפשיה היא, ואי בעי לדחויי לההוא אונסא מצי דחי ליה, דההיא מתנה לאו כלום היא ולא צריך לממסר עלה מודעא, ולהכי נהוג עצמך לכתוב בשטרי מתנות בלבב שלם בלא שום אונס כלל. והדבר צ"ע."

לדעה זו (הובא ע"י הר"י מיגאש והטור חו"מ סו"ס רמב הביאה בשם ר"ח), די באונסא דנפשיה על מנת לבטל מתנה, אלא שבסיפור שמובא בסוגיא, המתנה טמירתא נצרכת, כי זה מה שמברר שאכן היה אונס בנתינת הנכסים לאשה, וללא המתנה טמירתא היינו חושבים שאותו אדם אכן נתן לגמרי ברצון את כל נכסיו לאשה, ובאמת, לדעה זו, למתנה טמירתא אין שום משמעות דינית אפילו לא כמודעא חלשה למתנה השניה.

נמצא, שנחלקו האם אונס כזה שאדם עושה פעולה שהוא לא רוצה בה מצד עצמו, אלא שהוא רוצה להשיג תוצאה אחרת, שעל מנת להשיג אותה הוא חייב לעשות את הפעולה הראשונה – מה שהגדרנו למעלה כאונסא דנפשיה, האם יש בכוח אונס כזה בכדי לבטל מתנה, או שהוא מבטל מתנה רק בצירוף מודעא, ואפילו חלשה.

3. שיטת הרמב"ם עפ"י המגיד משנה והראב"ד

הרמב"ם (זכיה ומתנה ה, ד-ה) פסק: "כבר ביארנו שהמוסר מודעה ואחר כך נתן המתנה בטילה אף על פי שאין זה אונס, שאין הולכין במתנה אלא אחר דעת הנותן, הואיל וגילה דעתו שאינו רוצה בה מתנתו בטילה, לפיכך מי שהיו הדברים מוכיחין שאין דעתו ליתן מתנה זו אפילו שנתנה מתנה גלויה ונמצאת שנתנה מקודם מתנה מסותרת הרי שתי המתנות בטלות, הראשונה

מפני שהיא מסותרת, והשניה מפני שהדבר מוכיח שאינו רוצה והרי קדמה זו המתנה שנמצאה כמו מודעה לה."

וביאור דבריו, שבמתנה די בגילוי דעת של הנותן, שהוא אינו רוצה במתנה כדי שהמתנה תתבטל, אפילו כשאין אונס, ולכן במקרה של מתנה רגילה, שקדמה לה מתנה טמירתא, וברור שהמתנה טמירתא ניתנה כגילוי דעת שאינו חפץ במתנה השניה, המתנה השניה אכן בטלה, ובהמשך לכך מובאת הלכה ה"מעשה באחד שרצה לישא אשה אמרה לו איני נשאת לך עד שתכתוב לי כל נכסך, שמע בנו הגדול וצווח על שמניחו ריקן, אמר לעדים לכו והחבאו וכתבו לו כל נכסי במתנה, ואחר כך כתב לה כל נכסיו ונשאה, ובא מעשה לפני חכמים ואמרו הבן לא קנה והאשה לא קנתה, שהרי לא ברצונו כתב לה וכאנוס בדבר הוא, שהרי גילה דעתו במתנה הראשונה אע"פ שהיא בטילה מפני שהיא מסותרת, וכן כל כיוצא בעניינים אלו."

באופן פשוט משמע מסוף דבריו, שהמתנה טמירתא, גילתה על המתנה הראשונה, שהיא נעשתה שלא ברצון ומתוך שהיה אנוס ביצרו. ואם כן לכאורה המקרה המובא בהלכה ה הוא דוגמא לדין העקרוני המובא בהלכה ד, וכן הבין הראב"ד, ולכן בהשגה להלכה ד כתב "כגון המעשה שהוא הביא" וכן הבין הרב המגיד ואלו דבריו שם: "...ופירוש המחבר כך הוא ולא היא התם הוא דהויא מתנת הבן מודעא משום דעובדא גופא מוכחא דאיכא אונס ומיהו אי לאו מתנת הבן היינו אומרים שאונס זה לאו אונס גמור הוא שאם ירצה לא ישאנה ולא יתן לה נכסיו אלא גמר בלבו ונתן אבל כשכתב לבן מתנה מסותרת בטל מתנתה וכן פירשו ז"ל ועיקר. דודאי שלא במתנת הבן אין זה אונס כלל ועכשיו ג"כ אינה בטילה מדין אונס אלא מדין מודעא. וזהו שהקדים המחבר כבר ביארנו שהמוסר מודעא ואע"פ שאין שם אונס וכו' ויש שיטות אחרות וזאת נכונה."

וביאור דבריו, שהסביר בדברי הרמב"ם שבאמת מתנה טמירתא אינה נחשבת לכלום, אך במקרה שהובא בסוגיא, מכיון שברור שהמתנה שנתן לאשה נעשתה בניגוד לרצונו, לכן במקרה כזה מהווה המתנה טמירתא מודעא, והמתנה בטלה כדין כל מתנה שהיה לגביה גילוי דעת שאינו רוצה בה אפילו ללא אונס. והוא מדגיש בסוף דבריו, שהמתנה בטלה רק מכח המודעא וכלל לא מכח האונס, כי אונס כזה אינו נחשב כאונס כלל, אלא שבמקרה זה הוא מגלה על כך שהמתנה טמירתא הייתה מודעא ביחס למתנה, ולכן היא מבטלת אותה.

היוצא מדבריו, שאונסא דנפשיה אינו מוגדר כלל כאונס,³ אלא שבמקרה שהובא בסוגיא, הידיעה על האונסא דנפשיה מגלה שהמתנה טמירתא, ניתנה כגילוי דעת על המתנה הגלויה, וכאשר אין ידיעה ברורה על חוסר רצון של הנותן, אז המתנה טמירתא אינה נחשבת לכלום אפילו לא כמודעא.

4. שיטת הראב"ד עפ"י האבן האזל

לאבן האזל שיטה הפוכה בהסבר דברי הרמב"ם. מסדר ההלכות ברמב"ם, שהביא את הדין העקרוני בהלכה ד, ולאחר מכן בהלכה ה הביא את הסיפור, משמע שאין כאן עיקרון ודוגמא, כפי שסובר הראב"ד, אלא שיש כאן שני דינים שונים. וכך הוא מסביר את מחלוקת הראב"ד והרמב"ם: הראב"ד סובר שדוקא במקרה כמו שהובא בגמ' שיש מתנה ע"י אונסא דנפשיה, ויש מתנה טמירתא, במקרה כזה המתנה טמירתא תהווה מודעא למתנה הגלויה, למרות שלא די באונסא דנפשיה לבטל מתנה, אך הוא מוכיח שהיא ניתנת בחוסר רצון ולכן מוכח שהמתנה טמירתא מהווה מודעא, אך במקרה שבו האונס לא יהיה אונסא דנפשיה כזה, אלא אונס חלש אף יותר, כגון אחד שחבירו מפציר בו שיתן לו מתנה, ולבסוף הוא נותן לו, אלא שתחילה הוא נותן אותה לאחר במתנה טמירתא, במקרה כזה המתנה טמירתא אינה כמודעא מכיון שהפצרות חבר אינן נחשבות כאונס. יוצא מהסברו של האבן האזל בשיטת הראב"ד שיש שלוש רמות של אונס:

א. אונס שאחרים אונסים אותו – אונס גמור שיבטל מתנה מצד עצמו ואף יועיל במכר בצירוף מודעא.

ב. אונסא דנפשיה – כגון המקרה של הסוגיא כלומר, שהוא נאלץ לתת את המתנה בגלל שהוא לא רוצה להפסיד משהו משמעותי ובמקרה של הסוגיא היינו קידושי האשה – אונס כזה אינו נחשב אונס, אך כאשר יש מתנה טמירתא הוא יהווה הוכחה שהמתנה אינה לרצונו, וממילא יהפוך את המתנה טמירתא למודעא.

ג. אדם שעושה פעולה לא לגמרי ברצונו החופשי אלא בגלל לחץ חיצוני כגון אחד המפציר בחברו שיתן לו מתנה – זה לא נחשב אונס כלל ולא מהווה הוכחה על המתנה טמירתא שנחשבת כמודעא.

³ לכאורה זו דעה שלא מצאנו בראשונים שהבאנו עד עתה, כי לכו"ע לאונס כזה יש שם של אונס אלא שהוא לא מספיק חזק כדי לבטל מתנה לחלק מהשיטות.

5. שיטת הרמב"ם עפ"י אבן האזל

בהסבר דברי הרמב"ם אומר האבן האזל כך: "ונראה דדעת הרמב"ם, דגם בהך עובדא, לא היה גדר אונס כלל, דאם היה גדר שמוכח בודאי שאינו נותנה ברצון, לא היינו צריכין למה שקדמה לה מתנתא טמירתא, דבלא"ה לא הוי מהני מתנה זו, דאף דגבי מכירה ודאי לא היה בזה גדר אונס כיון שלא אנסוהו אלא הוא היה אונס בשביל יצרו שרצה לישא האשה, זה דוקא במכירה דבעינן שיהיה אונס עפ"י דין, אבל במתנה שאין הולכין אלא אחרי גילוי דעת של הנותן מה איכפת לן שאינו אונס עפ"י דין כיון דעכ"פ אינו נותן ברצון..."

ביאור דבריו, שלשיטת הרמב"ם אונס כל שהוא אפילו חבירו מפציר בו וכדו' יחשב כאונס שמבטל מתנה מצד עצמו, ללא צורך במודעא מכיון שלשיטת הרמב"ם במתנה גילוי דעת כלשהוא אפילו שידוע שלא היה אונס, מספיק בשביל לבטל את המתנה, ממילא פשוט שבמקום שלא גילה דעתו במפורש, אבל מוכח מהענין, שהוא נתן מתנה ללא רצון חופשי אלא מחמת אילוץ חיצוני כל שהוא, גם זה יספיק לבטל את המתנה, ולכן צריך לומר שהרמב"ם מסביר את המקרה בסוגיא, שהגמ' מבינה שללא המתנה טמירתא, היינו אומרים באופן פשוט שהוא לא היה אונס כלל והוא עשה זאת מרצון גמור, כי אם נאמר שהוא לא באמת רצה לתת לה את המתנה ותכנן לבטל אותה, יוצא שהוא רמאי וסתם אדם אינו נתפס כרמאי, אך כאשר נתן את המתנה טמירתא הוכח שבכוונתו לרמות, ולא נתן את המתנה בלב שלם, והמתנה אכן תבטל. ואם כן יוצא שבהלכה ד דיבר הרמב"ם באופן כללי על מצב בו לא ברור לנו אם נתינת המתנה הייתה ברצון או באילוץ, לכן צריך את המתנה טמירתא, כדי שתברר זאת, ואילו בהלכה ה הוא מוסיף חידוש, שהדין שנאמר בהלכה ד נכון אף במצב שביטול המתנה יגדיר אותו כרמאי, ואז מול ההוכחה שהוא נתן את המתנה שלא ברצון, יש חזקה שסתם אדם אינו רמאי ומן הסתם התכוון לתת לה את המתנה, ואם כן היה מקום לחשוב שבמצב כזה אפילו המתנה טמירתא לא תועיל בתור הוכחה לביטול המתנה, ולכן כותב הרמב"ם בהלכה ה שאפילו במצב כזה המתנה בטלה. יוצא מדבריו שהרמב"ם סובר כדעה השניה בר"י מיגאש ור"ת, שאונסא דנפשיה במקום

שמוכח שאכן בגללו ניתנה המתנה, מבטל את המתנה אפילו ללא מודעה, ואפילו במקום שאינו אונס כלל כגון שהפציר בו חבירו שיתן לו מתנה.⁴

ה. ההבדל בין אונסא דנפשיה במתנה למכר

עד כה דנו בשאלה מהו הגבול בין אונס לרצון ביחס למתנה, אולם גם אם נגדיר אונסא דנפשיה, כאונס גמור, מתעוררת השאלה מדוע לא נגדיר את המצב כמכר ולא כמתנה, שהרי במקרה המובא בסוגיא, האיש נותן את המתנה בכדי לקבל את הקידושין, ואם כן המתנה מהווה תשלום על הקידושין, ולכאורה זהו מצב של מכר שבו הדין שאפילו אם ידוע שהיה אונס גמור, ללא מודעה של המוכר, המכר קיים, מכיון שאגב זוזי גמר ומקני, ואם כן גם במקרה הנ"ל הדין היה אמור להיות כך.

האור שמח (זכיה ומתנה ה,ב) אומר, שבאמת בדרך כלל מקרים כאלה יוגדרו כמכר ולא כמתנה, ואפילו שהיה בהם אונס גמור המקח לא יתבטל, אך שונה המקרה הנ"ל מכיון שהוא נתן לה במתנה את כל נכסיו, ויש אומדנא שאין דעתו של אדם לעשות כך ולכן, מתנה טמירתא מבטלת את המתנה, אבל במקום שאין אומדנא כזו, כל אונסא דנפשיה יוגדר כמכר ולא יתבטל באונס או בגילוי דעת.

הקוב"ש (בי"ב סימן קע) והחזו"א (אה"ע צט,ה) מסבירים שההבדל בין אונסא דנפשיה לבין מכר, אינו מצד דעת האדם כי דעת האדם שווה בשניהם, אלא ההבדל הוא בהגדרה ההלכתית של הפעולה, כלומר אם פעולה של צד אחד בעיסקה תחייב את הצד השני כגון במכר, שברגע שהקונה מושך את החפץ והמוכר מקנה לו, מתחייב הקונה בדמי החפץ, זה יוגדר כמכר, אך אם פעולת הקנין הראשונית לא תחייב את המשך העסקה, כגון במקרה של הסוגיא, שאם קידש את האשה היא לא יכולה לכפות אותו לתת לה את המתנה, ולכן זה יוגדר כשתי מתנות שכל אחד נותן לשני, לא יהיה לזה דין של מכר אלא של מתנה (החזו"א בדבריו תולה את הגדרת המצב כמכר או

⁴ לכאורה גם זה חידוש שלא ראינו עד עתה, מכיון שלדעת ר"ח מדובר על אונסא דנפשיה שמבטל מתנה, אך לא על משהו פחות מכך, כגון הפציר בו חברו. וצ"ב מה הכריח את אבן האזל להגדיר כך בדעת הרמב"ם, ולא לומר שהוא סובר כר"ת, כלומר שאונסא דנפשיה מבטל מתנה.

כמו כן יש לעיין, שלפי דבריו יוצא לכאורה, שרק מתנה שניתנת ברצון חופשי לגמרי היא מתנה, והרי הגמ' במגילה כו,ב הגדירה שכל מתנה הרי היא כמכר מכיון שתמיד יש הנאה כלשהיא לנותן המתנה ולכן הוא נותנה, ואם כן לפי הגדרה זו לא תתקיים אף מתנה, ויש לחלק.

כמתנה בדעתו של הנותן, אבל העיקרון הוא שכאשר העיסקה מחייבת זה גמירות דעת של מכר וכאשר העסקה לא מחייבת, זו גמירות דעת של מתנה).

ו. הגבול בין אונסא דנפשיה לאונסא דאחריני

ענין נוסף שיש להגדיר, הוא מתי אונס נחשב לאונסא דנפשיה ומתי הוא נחשב כאונס שאחרים אונסים אותו, ואז זה נחשב כאונס גמור. ויש להדגיש שלגבי מתנה, הנ"מ בין שני המקרים היא רק לפי שיטת הר"י מיגא"ש, אך לפי שיטת ר"ח, אין הבדל בין אונסא דנפשיה לאונסא דאחריני, ושניהם מבטלים את המתנה.

1. שיטת נתה"מ בדין אונס עקיף ע"י אחרים במתנה ובגט

נתה"מ (רה ס"ק ח) דן במקרה שבו לא אנסו את האדם לתת מתנה, אלא שאנסו אותו סתם, כגון שרצו להרוג אותו, וע"מ להציל עצמו נתן מתנה וע"י זה ביטל את האונס. האם אונס כזה מוגדר כאונס שאחרים אונסים אותו ואז המתנה בטלה, או שזה מוגדר כאונסא דנפשיה ולחלק מהשיטות, וכן פסק השו"ע, על מנת לבטל את המתנה, יש צורך גם במודעא.

בסוגיית סיקריקון (גיטין נה, ב) מדובר על מצב שבו היו גזירות שהותר לגויים להרוג יהודים, ולכן במצב כזה, אומרת הגמרא, גוי שאונס יהודי לתת לו קרקע, ובאופן פשוט משמע שהוא לא שילם עליה, ומכר אותה ליהודי אחר, היהודי השני קנה, ואין כאן דיני סיקריקון שמפורטים שם במשנה, שהקרקע חוזרת לבעליה, מכיון שיש אומדנא שהיהודי אגב אונסיה גמר ומקני, ומקשים הראשונים שהרי זה מצב של תליוהו ויהיב, ואם כן איך הגמרא אומרת שהגוי האנס קונה? ומביא על זה הב"י חו"מ (רה, יב) תירוץ של הרשב"א, שהמצב באותו זמן היה שהאנשים התיאשו מלשוב לשדותיהם באופן כללי, ולכן זה נחשב כאילו הוא קיבל דמים, כי ממילא הקרקע כבר לא שלו. ועוד תירוץ מביא הב"י: "...ולי נראה לתרץ בענין אחר, דכשהאנס אומר תן לי קרקע זו, ואי לא קטילנא לך, ודאי לא גמר ומקני, אלא אם כן נתן לו דמים, אבל כשאין האנס תובע ממנו כלום, אלא שהוא רוצה להורגו, וזה נותן לו קרקעו כדי שיניחנו, ודאי שאף בלא דמים גמר ומקני, ומשום הכי בשתי גזירות כיון שהופקרו להריגה, האנס היה בא להרגו בלא שיתבע ממנו קרקעו, וזה היה פודה עצמו בקרקעו וגמר ומקני, אבל בגזירה בתרייתא, כיון דאמרי כל דקטיל ליקטליה, ודאי לא היה בא להורגו, אלא על ידי שתובע

ממנו קרקעו ומגזים לו שיהרגנו אם לא יתננו לו, ולפיכך לא גמר ומקני כיון שלא נתן לו דמים...".

וביאור דבריו הוא שיש הבדל בין מקרה שבו האנס אומר לאדם, תן לי את השדה או שאהרוג אותך שזה ודאי אונס גמור ואין כאן מתנה, לבין מקרה שבו הוא בא להרוג אותו בלי דרישות מיוחדות, והנותן מפייס אותו ע"י נתינת מתנה, שבזה המתנה לא מתבטלת כי הנותן עצמו נתן ללא אונס על הנתינה, וזה המקרה שעליו מדברת הגמרא בגיטין ובאופן זה הגוי קונה את השדה למרות האונס.

הנתיבות פושט את שאלתו מכח התירוץ השני של הב"י ואומר שכן הסיק המהר"ש, שבמצב כזה המתואר בשאלה זה נחשב כאונסא דנפשיה ולא כאונסא דאחרים.

בעל הנתיבות הולך בשיטה זו גם בספרו תורת גיטין. הב"י (אבה"ע קלד), בענין כפיה בגט, מביא ספק של הרשב"ץ לגבי מקרה שבו אשה גזלה מעות מבעלה, ואינה מוכנה להחזיר לו אותן עד שיגרשנה, או שמאיימת עליו להפסידו ממון אם לא יגרשנה, האם זה נחשב שהגט מעושה או שזה נחשב שהוא ניתן ברצון והוא כשר,⁵ והב"י נשאר גם הוא בספק, ומקשה התו"ג שהרי מוכח מהסוגיא בב"ב שאונס ממון נחשב לאונס ואם כן מה המקום להסתפק, שהרי הדין צריך להיות פשוט שהגט בטל, ואמר התו"ג שהב"י והרשב"ץ הסתפקו במקום שבו אין קשר ישיר בין האונס לגט, כגון שהאשה מאיימת על הבעל להפסידו ממון אך לא מזכירה במפורש את הגט, והבעל שמבין מעצמו, שאם יתן גט לא יפסיד את הממון, במקרה כזה אפשר להתייחס אל נתינת הגט כאונסא דנפשיה, וזה יהיה תלוי בשני התירוצים בב"י על הקושיא מסיקריקון כנ"ל, אך כאשר האשה מזכירה במפורש שהאונס הוא בכדי שיתן לה גט, זה ודאי נחשב גט מעושה. התו"ג מוסיף שאותו הדין שייך במקרה אחר שהובא ברשב"ץ ושמובא גם ברמ"א אבה"ע (קלד, ד) לגבי אב שאונסים אותו לתת גט, ע"י שמכים את בנו כל עוד הוא לא נותן, וגם במקרה זה אומר התו"ג שאם הגט מוזכר במפורש בשעת האונס, זה ודאי גט מעושה, אך אם לא הזכירו את הגט למרות שהיה ברור שזו מטרת הענין, במקרה כזה שייך הספק של הרשב"ץ והב"י.

⁵ הגמרא בב"ב משהו בין מתנה לגט בענין זה של נתינה באונס, ולכן הדינים בהקשר זה יהיו שונים בשניהם.

לסיכום: לפי התו"ג החילוק בין אונסא דנפשיה לאונסא דאחריני הוא האם האנס הזכיר את מטרת האונס או לא, אפילו שגם כשהוא לא מזכיר, ברור מה כוונתו באונס זה.

2. הסבר האגרות משה בדעת הנתיות

האחרונים מקשים על התו"ג הרבה קושיות ואחת הקושיות הפשוטות היא שלכאורה לא כל כך מובנת הסברא, שענין "טכני" כזה של הזכרת מטרת האונס ע"י האנס, זה מה שיקבע האם זה אונסא דנפשיה או אונסא דאחריני.⁶

בשו"ת אגרו"מ (אבה"ע א, קלז) הוסיף להקשות על התו"ג, שהרי הדין שעליו מתבסס התו"ג בדבריו היא סיקריקון, עפ"י התירוץ אחד של הב"י, כלומר שכאשר יש איום על הריגה והנאנס בעצמו מציע לתת מתנה מעצמו ע"מ להסיר את האיום, המתנה נקנית, ואומר התו"ג שאותו דבר שייך באונס ממון. ומקשה האג"מ שבאונס נפשות שייך לומר שהנאנס נותן ברצון גמור את המתנה, מכיון שברור שמה שהוא רוצה עכשיו, זה להציל את נפשו ולכן ברור שהוא נותן את המתנה ברצון גמור, לעומת זאת במקרה שהאנס מאיים עליו באופן ישיר ודורש שיתן לו את המתנה או שיהרוג אותו, נתינת המתנה במצב כזה נחשבת כמעשה קוף, כי היא נעשית לגמרי באונס, ולכן בתליוהו ויהיב לא הוי מתנה, אך באונס ממון שהוא לא אונס כל כך חמור, והרצון להשיג את הממון אינו כל כך חזק, והאדם מעדיף את אשתו על פני הממון, ולכן אפשר להגדיר שבמקרה של אונס עקיף הרצון בגירושין לא היה רצון גמור, אלא על מנת לבטל את אונס הממון, מה שאין כן בנפשות, שמכיון שהאונס הוא חמור הנתנה הייתה נתינה גמורה. מסביר האגרו"מ בשיטת התו"ג, שגם אונס ממון נחשב אונס גמור, מכיון שיש אנשים שממונם חביב עליהם ועדיף להם יותר מנשותיהם, וממילא יכול להיות שהאדם מגרש לגמרי, כי הוא רוצה להינצל מהפסד הממון, וכאשר האנס מזכיר את הגירושין בשעת האונס, אפילו באונס ממון, מעשי הנותן יוגדרו כמעשה קוף ולכן הגט יתבטל, ולכאורה מתכוון האג"מ לומר כך גם באונס של אב ע"י הכאת בנו לשיטת התו"ג.

לפי הסבר זה בתו"ג, רק אונס חזק כגון נפשות וכדו' יצור מצב שכשהאנס לא מצוין את מטרת האונס, הנאנס רוצה מעצמו במטרה זו רצון שלם ע"מ

⁶ עיין חזו"א אבה"ע צטו, שאומר שאם כך הדין, אם כן נפל דין גט מעושה כפיתא בבירא.

להסיר מעליו את האונס, ולכן זה יהיה אונסא דנפשיה, אך באונס יותר חלש, הנאנס לא רוצה באמת בפעולה הנעשית אלא שהוא עושה אותה ע"מ להרחיק ממנו את האונס, ולכן זה יהיה אונסא דאחריני.

3. שיטת הפתחי תשובה בדין גט שניתן באונס עקיף

אף הפת"ש (אבה"ע קלד ס"ק יא) מקשה על התו"ג וחולק עליו, ומסביר שהרשב"ץ הסתפק דוקא לגבי אונס ממון ביחס לגט, מכיון שבדרך כלל אצל רוב העולם אין דמים לאשה, ואדם מוכן לשלם הרבה בשביל לא לגרש את אשתו, ולכן אם במקרה זה הבעל העדיף לגרש את אשתו ולא להפסיד את הממון, מוכח שהוא רצה בזה, אחרת הוא לא היה עושה את זה, ולעומת זאת אפשר לומר שבאמת הוא לא רצה בזה, אלא שממונו חביב עליו מגופו, ולכן למרות שרצה באשתו, בכל זאת מתוך אונס, העדיף את ממונו עליה, ולכן מסתפק הרשב"ץ. ומוסיף הפת"ש, שלפי זה יהיה הבדל בין מקרה שבו מאיימים על האדם שיפסידו ממון שבבעלותו אם לא יתן גט, שזה יחשב כאונס, לבין מקרה שבו ישלמו לו אם יגרש, ואם לא יגרש יפסידו אותו ממון, במקרה כזה הגט יהיה כשר ממה נפשך, אם אשתו חשובה לו מהממון ובכל זאת התרצה לגרש, כנראה שרוצה בזה, ואם הוא אדם כזה שממונו חשוב לו מאשתו, אז המקרה פה נחשב כתליוהו וזבין, כי משלמים לו על הגט.⁷

מהפת"ש נראה, שלדעתו אין חילוק מהותי בין מקרה בו מטרת האונס הזכרה בפרוש, לבין מקרה שיש אונס והנאנס מעצמו נותן מתנה, כדי להסיר את האונס. שני המקרים מוגדרים כאונסא דאחריני אך במקרים בהם הנאנס מקבל תשלום עבור המתנה, הרי זה כמכר, ותליוהו וזבין זביני זביני.⁸

אמנם יש פוסקים, (המבי"ט ב,קלח) שסוברים שבאונס כזה אף שהאנס מזכיר במפורש את מטרת האונס, זה לא נחשב אונס והגט כשר, כי רק אונס שנעשה ישירות לנותן הגט נחשב אונס, אך במקום שנשוא האונס הוא מישהו אחר, אפילו איימו על בן שיהרגו אביו אם לא יתן גט וכד' אין זה גט מעושה.

⁷ עוד בענין זה עיין בספר כפיה בגט בהוצאת אוצר הפוסקים בהרחבה רבה.

⁸ אך בזה קצת קשה עליו מהגמ" בב"ב, ששם מוכח שגם כאשר יש תשלום במתנה, זה לא תמיד יגדיר את המצב כמכר, ואם כן גם בגט כשמקבל עליו תשלום, הדין לכאורה כפי שהעלינו למעלה, שזה אונסא דנפשיה במתנה, וצ"ע.

ז. סיכום

א. לאור הדינים הבאים: (1) תליוהו וזבין זביני זביני. (2) במתנה די בידיעה על אונס בשביל לבטל את המתנה, אף בלי מודעא של הנותן. (3) אונסא דנפשיה לא מוגדר כאונס לענין מכר, ולכן אף בצירוף מודעא הוא לא יבטל מכר. יש לדון מה יהיה הדין במתנה שניתנה באונסא דנפשיה?

ב. נחלקו ר"ח ור"י מיגאש בהסבר הגמ' בב"ב מ,ב בסוגיא דמתנתא טמירתא, במקרה בו אדם רצה לקדש אשה והיא התנתה את הקידושין בכך שהוא יתן לה כל נכסיו במתנה, והוא הביע את הסכמתו, אך לפני שנתן לה את המתנה, נתן לבנו במתנה טמירתא את כל נכסיו, וההלכה שם שלא האשה זכתה ולא הבן זכה, ונחלקו השיטות הנ"ל למה האשה לא זכתה:

1. האם בגלל שנתנת המתנה מוגדרת כאונס שמבטל אותה כלומר שאונסא דנפשיה מבטל מתנה.

2. המתנה בטלה שם בגלל אונסא דנפשיה בצירוף המתנה טמירתא שהיא מודעא גרועה, אך אונסא דנפשיה לבד, לא יבטל מתנה.

ג. בשיטת הרמב"ם הבאנו שתי שיטות:

1. מ"מ – הרמב"ם פוסק כר"י מיגאש, ומשמע ממנו שאונסא דנפשיה כלל לא נחשב לאונס, ומה שמבטל את המתנה זו המתנה טמירתא שנחשבת כמודעא, ולדעת הרמב"ם אף בלא אונס בכוחה לבטל מתנה.

2. אבן האזל – אונסא דנפשיה מבטל מתנה, ואפילו הפציר בו חברו עד שנתן לו מתנה (פחות מאונסא דנפשיה), המתנה בטלה.

ד. יש להגדיר מה ההבדל בין נתינת מתנה באונסא דנפשיה לבין מכר, למה שנגדיר את המתנה כנתינת מתנה באונסא דנפשיה של רצון בקידושין, ולא נגדיר שהקידושין מהווים תשלום של האשה על המתנה, וממילא זה מכר גמור. ובענין זה ראינו שני כיוונים:

1. אור שמח – באמת ברוב המקרים, מצב כזה יחשב כמכר ולא כמתנה אך בדוגמא של הגמרא מכיון שיש אומדנא שאדם לא נותן את כל נכסיו, במצב כזה, זה יוגדר כמתנה באונסא דנפשיה, כי הוא לא מתרצה בזה.

2. חזו"א וקוב"ש – הקביעה אם זה מכר או מתנה נקבעת עפ"י מעשה הנתונה של צד אחד, האם הוא חייב את הצד השני - שזה יהיה מכר, או שהוא לא חייב, והצד השני צריך לתת מתנה רק מכח הסיכום ביניהם, שזו תהיה מתנה באונסא דנפשיה.

ה. לסוברים שיש הבדל בין אונסא דנפשיה לאונסא דאחריני במתנה, מתי אונס יוגדר כאונסא דאחריני ומתי כאונסא דנפשיה, במקרים שבהם יש אונסא דאחריני לתת מתנה אך האונס לא נעשה בצורה ישירה, והבאנו שני ביאורים:

1. תו"ג – מה שעושה את ההבדל בין אונסא דנפשיה לאונסא דאחריני, זה האם האנס מזכיר במפורש את מטרת האונס שאז זה יחשב כאונסא דאחריני, אך אם הוא מפעיל את האונס ללא הזכרת המטרה אפילו שידוע לכל שזו היא מטרת האונס, זה נחשב כאונסא דנפשיה.

2. פתחי תשובה ועוד – כאשר אחרים אונסים אותו לתת מתנה בין אם מזכירים זאת במפורש ובין אם לא, זה נחשב כאונסא דאחריני.

3. המב"ט ועוד – אונס שלא נעשה ישירות על נותן הגט, בין אם הוזכר במפורש שמטרת האונס היא הגט ובין אם לאו אינו נחשב כאונס כלל.